

UDK: 82-91

Saodat KODIROVA,
Navoiy davlat universiteti dotsenti, PhD
E-mail: saodat.abduraximovna@gmail.com

NamDU professori, f.f.d. DSc B.S. Ja'farov taqrizi asosida

STRUCTURAL ANALYSIS OF UZBEK AND TAJIK FOLK PROVERBS ON EDUCATIONAL TOPICS

Annotation

There is no sphere of folk life that is not reflected in proverbs and sayings. It expresses not only the experience of everyday and social life of the people, but also their traditions, experiences, psychology, ideas about good, evil, nature and its phenomena. But such a rich and deep meaning is achieved with the help of short and artistic syntactic constructions. Therefore, the thought expressed in it is very impressive and sharp, figurative. Words that are considered superfluous in the composition are discarded, and they are brought to the utmost limit of brevity, and are also stylistically formed. As a result, it has become a structure that differs from both colloquial and written literary language, has its own exceptions.

Key words: Structure, syntactic, elliptical construction, component, paremiology, syntactic feature, proverb, saying, comparative analysis, grammatical construction.

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ УЗБЕКСКИХ И ТАДЖИКСКИХ НАРОДНЫХ ПОСЛОВИЦ НА ОБРАЗОВАТЕЛЬНУЮ ТЕМАТИКУ

Аннотация

Нет ни одной сферы народной жизни, которая не нашла бы отражения в пословицах и поговорках. Они выражают не только опыт повседневной и общественной жизни народа, но и его традиции, переживания, психологию, представления о добре и зле, о природе и её явлениях. Но такой богатый и глубокий смысл достигается с помощью кратких и художественных синтаксических конструкций. Поэтому выраженная в них мысль очень выразительна, остра, образна. Слова, считающиеся лишними в произведении, отбрасываются, и они доводятся до предельной краткости, а также стилистически оформляются. В результате пословицы и поговорки стали структурой, отличной как от разговорного, так и от письменного литературного языка, имеющей свои исключения.

Ключевые слова: Структура, синтаксис, эллиптическая конструкция, компонент, паремология, синтаксический признак, пословица, поговорка, сопоставительный анализ, грамматическая конструкция.

TARBIYAVIY MAVZUDAGI O‘ZBEK VA TOJIK XALQ MAQOLLARINING STRUKTUR TAHLILI

Annotatsiya

Xalq hayotining maqol va matallarda aks etmagan birorta ham sohasi yo‘q. Unda nafaqat xalqning kundalik va ijtimoiy hayoti tajribasi jamlanmasi, balki uning an‘analari, kechinmalari, psixologiyasi, yaxshilik, yomonlik, tabiat va uning hodisalari haqidagi tasavvurlari ham ifodalanadi. Ammo bunday boy va chuqur ma‘no qisqa va badiiy sintaktik konstruksiyalar yordamida erishiladi. Shuning uchun unda ifodalangan fikr juda ta‘sirchan va o‘tkir, obrazli bo‘ladi. Tarkibida ortiqcha deb hisoblangan so‘zlar tashlab yuboriladi va ular qisqalikning eng so‘nggi chegarasigacha yetkaziladi, shuningdek, stilistik jihatdan ham shakllanadi. Natijada, u so‘zlashuv tilidan ham, yozma adabiy tildan ham farq qiladigan, o‘ziga xos istisnolarga ega bo‘lgan tuzilmaga aylangan.

Kalit so‘zlari: Struktura, sintaktik, elliptik konstruksiya, komponent, paremiologiya, sintaktik xususiyat, maqol, matal, qiyosiy tahlil, grammatik qurilish.

Kirish. Xalq og‘zaki ijodining bebaho durdonalaridan biri bo‘lgan maqollar asrlar davomida xalqning donishmandligi, hayot tajribasi va axloqiy qadriyatlarini o‘zida mujassam etib keladi. Ayniqsa, tarbiya masalasi bilan bog‘liq maqollar har bir millatning kelajagini belgilaydigan eng muhim omillardan sanaladi. O‘zbek va tojik xalqlarining ko‘p asrlik tarixiy yaqinligi va madaniy aloqalari ularning og‘zaki ijodida, xususan, maqollarida o‘z aksini topgan. Bu maqollar o‘xshash mazmun va falsafiy asosga ega bo‘lishi bilan birga, o‘ziga xos lingvistik va struktur xususiyatlar bilan ham ajralib turadi. Ushbu tahlilning maqsadi tarbiyaviy mavzudagi o‘zbek va tojik xalq maqollarining mazmuniy mushtarakligi va ularning ichki tuzilishidagi farqlarni qiyosiy o‘rganishdan iborat. Bu jarayonda har bir maqolning leksik, sintaktik va semantik darajadagi struktur komponentlari alohida ko‘rib chiqilib, ularning xalq pedagogikasidagi o‘rni va ahamiyati ochib beriladi. Ushbu tahlil nafaqat ikki birodar xalq madaniyatining

o‘xshashliklarini, balki ularning til tafakkuridagi o‘ziga xosliklarini ham chuqurroq anglashga yordam beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Paremiologiya sohaidagi izlanishlar paremiyalarning semantik, struktur-sintaktik va madaniy jihatlarini tahlil qilish orqali milliy til va madaniyat xususiyatlarini ochib beradi. Ilmiy ishlarning muhim yo‘nalishlaridan biri – bu maqol va matallarning sintaktik xususiyatlarini o‘rganishdir. Jumladan, I.M.Balova (1999) qabardin tilidagi paremiyalar sintaksisini, A.Annanurov (1960) turkman tili paremiyalarning sintaktik o‘ziga xosliklarini, P.G.Idrisova (2015) esa qumiqlik tilidagi maqol va matallar sintaksisini tadqiq etgan. G.A.Nabiullina (2002) tatar tilidagi maqollarda murakkab gapning sintaksisini, S.G.Giparov (1989) esa qirg‘iz tilidagi paremiyalarning qismlari o‘rtasidagi bog‘lanish usullarini o‘rgangan. Shuningdek, Y.A.Didenko (2001) rus maqollarida shart ma‘nosining ifodalanish usullarini

tahlil qilgan. Bu tadqiqotlar paremiyalarning qat'iy, barqaror grammatik qurilishini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot mavzusini yoritishda qiyosiy tahlil, grammatik qurilish, tipologik, tarixiy-qiyosiy, kontekstual tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Maqol va matallarning struktur-semantik tahlili ham keng tarqalgan. Z.U.Blyagoz (1997) adigey tilidagi paremiyalarning semantik va strukturaviy tahlilini amalga oshirgan. I.E.Savenkova (1989) zamonaviy rus tilidagi maqol va matallarning strukturasi va semantikasini, Y.F.Yefimov (1978) chuvash tilidagi paremiyalarning leksik-grammatik xususiyatlarini o'rgangan. S.G.Gadjieva (1995) lak tilidagi frazeologik birliklarning strukturaviy-semantik xususiyatlariga e'tibor qaratgan. A.Dandis (1978) paremiya strukturasi nazariyasini ishlab chiqqan. Bu ishlar paremiyalarning shakliy va mazmuniy jihatdan bir butunlikni tashkil etishini isbotlaydi.

Qiyosiy-sopopeik (chog'ishtirma) tadqiqotlar ham katta ahamiyatga ega. A.Borovix (2007) rus va ingliz tillaridagi paremiyalarda antonimik paradigmalarni struktur-semantik va kulturologik jihatdan tahlil qilgan. R.A.Maytiyeva (2011) dargin va ingliz tillaridagi maqol va matallarning struktur-semantik xususiyatlarini qiyosiy o'rgangan. V.V.Pavlov (2004) turk va chuvash maqollarining strukturasi va semantikasini solishtirma tahlil qilgan. F.D.Gasanova (2006) esa lezgin maqollarini ozarbayjon paremiyalari bilan qiyoslagan. Bunday tadqiqotlar turli tillardagi paremiyalarning umumiy va farqli jihatlarini aniqlash, shuningdek, har bir xalqning o'ziga xos tafakkuri va dunyoqarashini tushunish imkonini beradi.

Zero, paremiologiya sohasidagi mavjud ilmiy adabiyotlar paremiyalarning tilning barqaror birliklari sifatida grammatik, semantik va etnomadaniy jihatdan chuqur o'rganilganligini ko'rsatadi. Ushbu tadqiqotlar turli xalqlarning maqol va matallarini tahlil qilish orqali ularning til xususiyatlari, milliy qadriyatleri va dunyoqarashi haqida muhim ma'lumotlar beradi.

Bu xususiyatlarni jadvalda umumlashtiramiz (Qarang: 1-jadval).

Oddiy gap	Yetti o'lchab bir kes.
Bog'lovchisiz qo'shma gap	Quduqqa tupurma, suv ichishga to'g'ri keladi.
Shaxsi umumlashgan gap	Nima eksang, shuni o'rsan.
Elliptik gap	Ish biladigan ustadan qo'rqadi (bu yerda "har qanday" so'zi tushirilgan).
Zidlovchi bog'lovchili konstruktsiya	Zarracha oltindir, ammo qimmatbahodir.
Qiyosiy ifodaga ega konstruktsiya	"Qishloq onang emas, qishloq uying emas".

1-jadval. Maqollardagi sintaktik konstruktsiyalarga misollar

Shunday qilib, maqollarning sintaktik tuzilishi xilma-xil bo'lib, uning maqsadi fikrni lo'nda, ifodali va umumlashma tarzda yetkazishdan iborat.

Turkiy xalqlar maqollari tadqiqi ham ko'pgina ishlarda kuzatiladi. Jumladan, qirg'iz xalq maqollarini tadqiq etgan G.Urusova bu birliklarning sintaktik xususiyatlarini shunday ta'riflaydi: "Qirg'iz xalqi og'zaki ijodining eng qimmatli namunalaridan biri – bu maqol va matallardir.

I.P.Xoshmuratova esa maqollarning sintaktik konstursiyasi haqida shunday yozadi: "Nutqning tuzilishi ham antonimiyani yuzaga keltirishda ishtirok etishi mumkin. Maqol va matallarda bu hodisa juda yorqin ifodalanadi. Hatto maqolda antonimlar bo'lmagan taqdirda ham, narsalar, hodisalar, jarayonlarning qarama-qarshiligi turli sintaktik konstruktsiyalar yordamida ko'rsatilishi mumkin. Qarama-qarshilikni ifodalashning bir necha turi mavjud: asliy qarama-qarshi munosabatlar; nomuvofiqlik semantikasiga ega qarama-qarshi munosabatlar; muqobil-qarama-qarshi munosabatlar; o'rin almashtiruvchi-qarama-qarshi munosabatlar; aniqlik kirituvchi-qarama-qarshi munosabatlar. Bu usullarning har biri maqol yoki matalda muayyan bog'lovchilar va bog'lovchi konstruktsiyalarning qo'llanilishini belgilaydi. "Беда не по

O'zbek xalq maqollarining sintaktik xususiyatlari X.Abdurahmonov ishlarida tadqiq etilgan[1]. Shuningdek, o'zbek va ingliz tilida turli konsept va mazmunli maqollarning sintaktik-struktur xususiyatlari tadqiq etilgan ishlar e'tiborga molik.

Mazkur tadqiqotlarni o'rganish asosida quyidagilarni umumlashtirish mumkin. Maqollarning sintaktik tuzilishi, odatda, tugallangan gapdan iborat bo'ladi va ko'pincha ikki qismdan iborat bo'lib, turli grammatik konstruktsiyalarni o'z ichiga olishi mumkin. Maqollar ko'pincha umumiy haqiqatlarni ifodalaydigan umumlashma shaxsli gaplar sifatida quriladi.

Maqollar sintaktik tuzilishining asosiy xususiyatlari quyidagilar:

To'liqlik: maqollar odatda grammatik jihatdan tugallangan gap bo'lib, mukammal fikrni ifodalaydi.

Ikki qismlilik: ko'plab maqollar ma'no va/yoki qofiya jihatidan bir-biri bilan bog'langan ikki qismdan iborat bo'ladi.

Umumlashma shaxsli xususiyat: maqollar ko'pincha umumlashma shaxsli gaplar sifatida tuziladi, ya'ni harakat aniq bir subyektgacha emas, balki har qanday shaxs yoki shaxslar guruhiga tegishli bo'ladi.

Turli sintaktik konstruktsiyalardan foydalanish: maqollarda oddiy va murakkab gaplar, bog'lovchili va bog'lovchisiz konstruktsiyalar, shuningdek, gap bo'laklari o'rtasidagi turli aloqa turlari (teng bog'lanish, tobe bog'lanish) uchraishi mumkin.

Elliptik konstruktsiyalar: ba'zi hollarda, qisqalik va ifodalilik uchun maqollarda elliptik gaplar qo'llanilishi mumkin, bunda gapning kontekstdan ma'lum bo'lgan ayrim bo'laklari tushirib qoldiriladi.

Troplarning mavjudligi: maqollar ko'pincha o'xshatish, metafora, jonlantirish, antiteza va giperbola kabi badiiy vositalardan foydalanadi, bular ham ularning sintaktik tuzilishiga ta'sir qiladi.

rus tillaridagi murakkab gap tuzilishiga ega maqol va matallarning sintaktik strukturasi taqdim etilgan hamda ularning sintaktik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilingan[3]. N.Ganiyevaning tahlilidan ko'rinadiki, turli tillarda maqol va matallarning sintaktik xususiyatlari kun tartibida bo'lib kelgan, bu esa maqollarning o'ziga xos sintaktik strukturasi mavjudligi va o'zbek tilida tarbiya kontentini qamrab olgan maqollar ham bu aspektda o'rganilishi lozimligini ko'rsatadi.

Ovar tili xalq maqollarining sintaktik xususiyatlari tadqiqotchisi Sh.Aliyeva tahlillarini quyidagicha umumlashtiradi: "Maqol va matallar tilidagi sodda gap modellari ikki tarkibli va bir tarkibli gaplarga bo'linadi, bunda ikki tarkibli gaplar soni bir tarkibli gaplarga nisbatan ustunlik qiladi. Paremiya (maqol va matal)lar tilidagi ikki tarkibli gaplarning turli modellari tarqalishi darajasi bilan farqlanadi. Sodda gaplarning o'ziga xos xususiyati – ular da sifatdosh va ravishdoshlarning kesim vazifasida ishlatilishidir. Agar sifatdosh kesim vazifasida avar tilida tez-tez uchrasa, ravishdoshning kesim vazifasida qo'llanilishi maqol va matallar sintaktik tuzilishining o'ziga xos xususiyati hisoblanadi. Bog'langan qo'shma gaplar shaklidagi maqol va matallar asosan ikki qismli bo'lib, ular da kesim qismlarining joylashuv tartibi qat'iydir. Bog'langan qo'shma gaplar orasida kesim qismlari orasida qarama-qarshilik munosabatlari mavjud bo'lgan paremiyalar ustunlik qiladi. Maqol va matallar tilidagi qo'shma gaplarning eng ko'p sonli guruhi ergashgan qo'shma gaplar bo'lib, ulardan keyin bog'lovchisiz qo'shma gaplar turadi"[4]. Sh.Aliyevaning fikriga ko'ra, ovar paremiyalari tilida murakkab tuzilishga ega qo'shma gaplar nisbatan kam. Ular tarkibiy qismlari o'rtasidagi aloqa va munosabatlarning o'ziga xos xususiyati bilan ajralib turadi. Paremiyalardagi murakkab qo'shma gapning eng keng tarqalgan modeli – to'rt qismli qo'shma gap bo'lib, u bog'lovchisiz va ergashgan aloqaga ega, ikkita tuzilish-semantik blokdan (kompozision elementlardan) iborat; bunda ustunlik qiladigan aloqa – bog'lovchisiz aloqadir (gapning kesim qismlari asosan bir tarkibli va to'liqsiz konstruksiyalar bilan ifodalanadi.

U.N. Reshetnevaning xitoy tilidagi murakkab tuzilishli maqollarning sintaktik xususiyatlari haqidagi maqolasi xitoy paremiyalarining sintaktik tuzilishini o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, ularning o'ziga xos grammatik xususiyatlarga egaligi aniqlangan. Tadqiqotchi mavzuning dolzarbligini xitoy tilidagi murakkab gap tuzilishiga ega maqollarning yetarlicha o'rganilmagani bilan belgilaydi. Maqolaning maqsadi esa xitoy tili paremiologik fondidagi ergashgan qo'shma gaplarning sintaktik xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Ushbu ish uchun material sifatida xitoy xalq naqllari to'plamidan uzluksiz tanlov usuli bilan ajratib olingan ergashgan aloqli xitoy maqollari xizmat qildi. Tadqiqot metodologiyasi tasvirlash va talqin qilish usullariga, tanlov usuliga, shuningdek, struktur-semantik, komponentli va kontekstual tahlilga tayanishni nazarda tutadi. Empirik materialni tadqiq qilish jarayonida shu narsa aniqlanganki, nutqning tugallangan birligi sifatida maqollar uchun murakkab gap tarkibidagi kesim qismlarining struktur xilma-xilligi xosdir. Ular orasida shart ma'nosini anglatuvchi murakkab gaplar eng ko'p sonli hisoblanadi. Yozma nutq uchun xos bo'lgan ba'zi bog'lovchi so'zlar og'zaki xalq iboralarida qo'llanilmaydi. Harakat subyekting yo'qligi maqollarning umumiy mazmunga ega ekanini, ularning turli manzilli yoki vaqtga yo'naltirilganligini ta'kidlaydi[5].

N.Axmedova tojik, rus, ingliz xalq maqollarining sintaktik xususiyatlarini qiyosiy aspekt da tahlil qilib, quyidagi xulosalarga keladi: "Tojik va ingliz tillaridagi maqol va matallar mustaqil badiiy janrlardan biri bo'lib, nutq da badiiy ifodaning turli xususiyatlariga ega. Maqol va matallar o'rganilayotgan tillarda fikrni aniq, ta'sirchan va obrazli

yetkazish uchun xizmat qiladi. Qiyoslanayotgan tillardagi maqol va matallar o'rtasidagi to'liq ekvivalentlik tez-tez uchraydi, shu sababli tojik va ingliz tillaridagi to'liq bo'lmagan ekvivalentlarga ega maqol va matallar eng kam sonli guruhi tashkil etadi. Qiyoslanayotgan tillardagi maqollarda predmet obrazlari turli xil badiiy tasvirlash vositalari, masalan, tasvirlash, qiyoslash, kinoya, metafora, allegoriya va boshqalar orqali ifodalanadi. Qiyoslanayotgan tillardagi xalq maqollarining sintaktik va semantik xususiyatlari tahliliga bag'ishlangan maqolada maqolada tojik, rus va ingliz tillaridagi yuklamalarning semantik va sintaktik xususiyatlari hamda yuklamalarning ingliz va tojik tillarida matn ni shakllantirishdagi o'rni masalasi ko'rib chiqiladi.

O'zbek va tojik xalq maqollarining struktur o'xshashligi. O'zbek va tojik xalq maqollarining tuzilishida o'xshashlik ko'p kuzatiladi. Buning asosiy sababi ikki xalqning tarixiy, madaniy va lisoniy olamining yaqinligidir. Ularning aksariyatida o'xshash leksik birlik, grammatik qurilma va sintaktik strukturalar uchraydi. Masalan, ikki tilda ham maqollar ko'pincha qisqa, lo'nda va ritmik tuzilishga ega. Ularni quyidagicha umumlashtirish mumkin. Qisqalik va lo'ndalik: ikki xalq maqollari ham bir fikrni qisqa, ta'sirchan tarz da ifodalaydi. Masalan, o'zbekchada "Mehnatning rohati bor", tojikchada esa "Zahmat zahmati nest, rohat rohatist" kabi. Grammatik parallellik: Maqollarda fe'l, ot va sifat kabi so'z turkumlarining joylashishi va grammatik shakllari ko'pincha bir-biriga mos keladi. Masalan, "Do'st kulfat da bilinadi" o'zbek maqoli tojikchada "Dyst dar byron ma'lum ast" kabi. Sintaktik tuzilish: ko'pgina maqollar "agar-unda", "kim-shu" kabi shart va natija munosabatlariga asoslangan murakkab gap tuzilishiga ega. Masalan, "Og'ilga sigir solmasang, ombor to'lmas" (o'zbekcha) va "Agar gov ba xona bisyor shavad, anbor pur meshavad" (tojikcha) maqollari ikkala tilda ham o'xshash sintaktik qolipga ega.

O'zbek va tojik xalq maqollarining struktur farqlari. Ma'lum o'xshashliklarga qaramay, o'zbek va tojik xalq maqollarida ma'lum darajada struktur farqlar ham uchraydi. Bu farqlar ko'pincha ikki tilning fonetik, morfologik va sintaktik xususiyatlari bilan bog'liq. O'zbek tili turkiy tillar oilasiga, tojik tili esa eron tillari oilasiga mansub bo'lgani sababli, ularning tovush tizimida farqlar bor. Bu esa maqollarning ohangi va ritmida o'z aksini topadi. Leksik va morfologik farqlar ham kuzatiladi. Garchi umumiy leksik boylik da o'xshash so'zlar ko'p bo'lsa-da, maqollarda ba'zi so'zlarning ishlatilishi va so'z yasali sh yo'llari farq qiladi. Masalan, o'zbek maqollaridagi -lik, -chi kabi qo'shimchalarning tojikcha ekvivalenti boshqacharoq ifodalanadi. Ikki tilning gap qurilishida ham o'ziga xos xususiyatlar bor. O'zbek tilida fe'l ko'pincha gap oxirida keladi (SOV), tojik tilida esa bu qoida qat'iy emas va ko'pincha fe'l gapning o'rtasida yoki oxirida kelishi mumkin. Bu esa maqollarning tartibi va gap tuzilishida o'z aksini topadi.

O'zbek va tojik xalq maqollarining tuzilishida ko'p o'xshashliklar borligi ularning lisoniy va madaniy yaqinligidan dalolat beradi. Shu bilan birga, ikki tilning o'ziga xos xususiyatlari tufayli ma'lum farqlar ham mavjud.

"Halol mehnat – mo'l daromad" maqoli ikki qismdan iborat bo'lib, ular tire (-) bilan bog'langan. Birinchi qism da sabab ("Halol mehnat"), ikkinchi qism da esa uning natijasi ("mo'l daromad") berilgan. Gap ega (mehnat) va ot-kesim (daromad) dan iborat, fe'l (harakat biliduvchi so'z) ishlatilmagan. Bunday qurilish o'zbek tilida keng tarqalgan. To'g'ridan-to'g'ri ma'noga ega: halol ishlash yaxshi natija berishini bildiradi. Ko'chma ma'no yoki yashirin obraz mavjud emas.

Halol molning qulfi o'zida bo'lar maqoli ham ikki qismdan iborat. Birinchi qism da ega (Halol molning qulfi),

ikkinchi qismda esa fe'l-kesim (bo'lar) kelgan. Bu yerda mulk egasining vijdoni uning mol-mulki uchun eng ishonchli himoya ekanligini bildiruvchi metafora mavjud. Qulf so'zi himoya, o'zida so'zi esa vijdon va halollikni anglatadi. Bu maqoldagi eng muhim jihat uning ko'chma ma'nosidir. Bunda halol yo'l bilan topilgan mulkni himoyalash uchun tashqi qulf emas, balki insonning ichki vijdoni kifoya ekaniga ishora qilinadi.

Rost gapga zavol yo'q maqoli ega (zavol), kesim (yo'q), aniqlovchi, to'ldiruvchidan tashkil topgan. Gapning sintaktik qurilishi sodda, unda fikr to'g'ridan-to'g'ri ifodalangan. Maqol ma'nosiham aniq va ravshan: haqiqat abadiy va yo'q bo'lmaydi. Bu jumla ko'proq hikmatli so'z sifatida qabul qilinadi, chunki unda chuqur ko'chma ma'nodan ko'ra, falsafiy xulosa mavjud.

Rost gapirgan – to'g'ri, Yolg'onchi – o'g'ri maqoli ikkita parallel qismdan iborat. Birinchi qismda rostgo'ylikning, ikkinchi qismda esa yolg'onchilikning natijasi taqqoslangan. Ikkala qismda ham ega va kesim chiziqcha orqali bog'langan. Maqolning sintaktik tuzilishida o'xshatish va parallellik kuchli ifodalangan. Rostgo'ylik to'g'rilikka, yolg'onchilik esa o'g'rilikka qiyoslangan. Maqolning tuzilishida o'xshatish va qiyos usulidan foydalanilgan: rostgo'y va yolg'onchi odamlarning xarakteri sodda, ta'sirli tarzda ochib berilgan. Keltirgan maqollarning har biri o'ziga xos strukturaga ega.

To'g'ri so'zlagan odam tug'ishganingdan afzal maqolida taqqoslash usulidan foydalanilgan. Bir tomondan to'g'ri so'zlagan odam, ikkinchi tomondan esa tug'ishgan qo'yilgan, ular afzal so'zi bilan qiyoslangan. Maqolda "kim" va "kimdan afzal" degan savolga javob berilgan. Bu maqolda qon-qarindoshlikdan ko'ra, insonning axloqiy sifatleri– rostgo'yliги va halolliги ustun qo'yilgan.

To'g'ri so'zlining to'ni yirtiq maqolida metafora mavjud. Bunda to'g'ri so'zli odamning to'ni yirtiq, ya'ni kambag'al bo'lishi mumkinligi aytilgan. To'ning yirtiqliги uning moddiy ahvoli yaxshi emasligini, hayotda qiyinchiliklarga duchor bo'lishini anglatadi. Maqol sodda gapdan iborat: ega (to'g'ri so'zlining to'ni) va kesim (yirtiq)dan iborat. Bunda maqolning asosiy mazmuni "to'ni yirtiq" birikmasida mujassamlashgan. Maqolda hayotda haqiqatni so'zlash ko'pincha moddiy manfaatlardan voz kechishga to'g'ri

kelishi, to'g'ri so'zli odamning hamisha ham davlatmand bo'lmashligi ifodalangan.

To'g'ri so'zning zahri yo'q maqolida ham metafora qo'llanilgan. Rost so'z "zahrsiz" narsa sifatida tasvirlangan. Zahr so'zi esa yomon ta'sir, og'riq yoki salbiy oqibatlarini bildiradi. Sintaktik tuzilishi sodda: maqol ega, kesim va ikkinchi darajali bo'laklardan tashkil topgan. Maqolning asosiy mazmuni shundaki, haqiqat qanchalik achchiq bo'lmash, unda yomon niyat yoki zarar yetkazish istagi bo'lmaydi. To'g'ri so'z faqat haqiqatni ochib beradi, xolos.

To'g'ri so'zning to'qmoq'i bor maqolida ham metafora ishlatilgan. Rost so'z "to'qmoq" sifatida tasvirlangan. "To'qmoq" so'zi esa kuch, ta'sir yoki himoya ma'nosida qo'llanilgan. Sintaktik tuzilishi sodda: maqol ega, kesim va ikkinchi darajali bo'laklardan iborat, mavjudlik shakli (bor) ishlatilgan. Bu maqol rost so'zning katta kuchga egaligi, har qanday yolg'onni fosh etishini, ayrim paytda esa odamlarni xatolardan saqlab qolishga xizmat qilishini bildiradi.

Xulosa va takliflar. Maqol ko'pincha og'zaki nutqda qo'llaniladi. Odamlar biror voqeaga nisbatan o'z fikrlarini isbotlash uchun maqollardan foydalanadilar. U bilan o'z fikrlarini mustahkamlaydilar, isbotlaydilar. Ammo og'zaki nutqda qo'llaniladigan gaplardan farqi shundaki, maqol va matallar doimiy kombinatsion xususiyatga ega. Chunki og'zaki nutqdagi gaplar muayyan shartga ko'ra qayta tuzilmaydi, balki tayyor holda qo'llaniladi, shartga ko'ra yangidan shakllantirilmaydi". Tadqiqotchi shu bilan birga maqol va matallarning sintaktik xususiyatlarini ham tavsiflaydi. G.Urusovanning fikriga ko'ra, maqol va matallardagi murakkab gaplar sodda gaplarga qaraganda miqdoran ustunlik qiladi. Chunki kuzatish va tajribalar davomida odamlar nafaqat hayot yoki jamiyatdagi alohida hodisalarning tabiatini, ichki xususiyatlarini kuzatishgan, balki ularning boshqa hodisalar bilan ko'p qirrali bog'liqligini, o'xshashligini va farqini ham ko'ra olishgan. Shu sababdan maqollar ko'pincha ikkita obyektни o'z ichiga olib, murakkab gapni hosil qiladi. Shunday qilib, yuqorida keltirilgan misollardan ko'rinib turibdiki, qirg'iz maqollarida egasiz murakkab gaplar juda tez-tez qo'llaniladi"[6].

ADABIYOTLAR

1. Абдурахманов Х. Синтаксические особенности узбекских народных пословиц. Автореф. дисс. канд. филол. наук. Тошкент, 1964. – 27 с.; Абдурахманов Х. Особенности синтаксиса узбекского устного народного творчества. Автореф. дисс. доктора филол. наук. Тошкент, 1977. – 48 с.
2. Хошмуратова И. П., Машарипова С. Т. Синтаксические конструкции пословиц и поговорок с использованием противительных союзов // Символ науки. 2023. №12-1-2.
3. Ганиева Р. Р. Синтаксические особенности пословиц и поговорок со структурой сложного предложения, характеризующих болезнь - здоровье, в английском и русском языках // Вестник ЧелГУ. 2020. №7 (441).
4. Алиева Ш. З. Лексические и синтаксические особенности пословиц и поговорок аварского языка. Диссер. кандидат наук.– Махачкала, 2016. – 155 с.
5. Решетнёва У.Н. Синтаксические особенности пословиц со структурой сложноподчиненного предложения в китайском языке. Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: История, филология. 2024;23(4):43-54.
6. Урусова Гулайым Бейшеновна Синтаксическая структура пословиц в киргизском и других языках алтайской семьи // Бюллетень науки и практики. 2021. №12.